

УДК 378.1:358.4

«Я-ОБРАЗ» ПІЛОТА ЯК СИСТЕМОТВІРНИЙ І МОТИВАЦІЙНИЙ ФАКТОР НАБУТТЯ ЛЬОТНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ КУРСАНТАМИ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Невзоров Р.В., к. пед. н., докторант

Харківський національний авіаційний університет імені Івана Кожедуба

У статті розглянуто «Я-образ» пілота як системотвірний і мотиваційний чинник набуття льотних компетенцій курсантами вищих військових навчальних закладів. Автором визначена сучасна гуманітарна парадигма вищої освіти, яка передбачає системний особистісно орієнтований антропологічний підхід під час набуття військової спеціальності. У межах експерименту сформульовано основні властивості особистості майбутнього пілота, а також шляхи їх формування за допомогою доцільної модифікації освітніх умов; виокремлено маркери й критерії їх становлення. Автором статті, з огляду на багаторічний досвід, сформульовано етапи набуття достатнього інтеріоризованого суб'єктивного «Я-образу» пілота, що включає ірраціональну суб'єктивну, раціональну суб'єктивну й раціональну об'єктивну складові частини. Встановлено, що раціональний компонент професійного «Я» майбутнього пілота амбівалентний.

Ключові слова: «Я-образ» пілота, військовий пілот, вища освіта, військові кадри, особистість.

В статье рассмотрен «Я-образ» пилота как системообразующий и мотивационный фактор приобретения летных компетенций курсантами вуза. Автором определена современная гуманитарная парадигма высшего образования, предусматривающая системный личностно ориентированный антропологический подход при получении военных специальностей. В рамках эксперимента сформулированы основные свойства личности будущего пилота, а также пути их формирования за счет целесообразной модификации образовательных условий; выделены маркеры и критерии их становления. Автор статьи, исходя из многолетнего опыта, сформулировал этапы становления достаточного интериоризованного субъективного «Я-образа» пилота, включая иррациональную субъективную, рациональную субъективную и рациональную объективную составляющие. Установлено, что рациональный компонент профессионального «Я» будущего пилота амбивалентный.

Ключевые слова: «Я-образ» пилота, военный пилот, высшее образование, военные кадры, личность.

Nevzorov R.V. "I-IMAGE" OF PILOTS AS A SYSTEM-FORMING AND MOTIVATIONAL FACTOR OF ACQUISITION OF FLIGHT COMPETENCES BY COURSES OF THE HIGHER EDUCATION

The article considers the "I-image" of the pilot as a system-forming and motivational factor in the acquisition of flight competencies by cadets of the university. The author defines the modern humanitarian paradigm of higher education, which provides for a system-oriented, personal-oriented anthropological approach in the acquisition of military specialties. Within the framework of the experiment, the basic personality characteristics of the future pilot were formulated, as well as the ways of their formation due to the expedient modification of educational conditions; markers and criteria for assessing their development have been singled out. The author of the article, based on many years of experience, formulated the stages of acquiring a sufficient internalized subjective "I-image" of the pilot, including the irrational subjective, rational subjective and rational objective components. It is established that the rational component of the professional "I" of the future pilot is ambivalent.

Key words: "I-image" of pilot, military pilot, higher education, military cadres, personality.

Постановка проблеми. У межах нової парадигми вищої освіти, яка має бути затверджена на законодавчому рівні найближчим часом, перед ухваленням нового закону України «Про вищу освіту», необхідно переглянути ключові підходи до підготовки майбутніх військових пілотів на базі вітчизняних вищих військових навчальних закладів (далі – ВВНЗ). Ця проблема постає також у світлі суперечностей між сучасними потребами у висококваліфікованих військових кадрах, з одного боку, й застарілими засобами навчання, з іншого; насамперед потребує трансформації власне методичної, інтелектуально-інформаційної бази, зміни педагогічних умов і поглиблен-

ня гуманітарного складника в змісті освіти, яку здобувають майбутні спеціалісти військового напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна гуманітарна парадигма вищої освіти передбачає системний особистісно орієнтований антропологічний підхід під час набуття військових спеціальностей. Так, О. Панфілов і Л. Петрова, у процесі вивчення психологічних особливостей формування сучасного військового, зазначають: «Військова освіта має забезпечувати умови для формування та самореалізації особистості, гнучкість і варіативність навчання, виважену гуманітарну спрямованість, значущість та престиж військової служби. Кін-

цевим результатом діяльності всіх рівнів військової освіти є всебічно освічена особистість, яка адекватно сприймає реальність, має системний світогляд і аналітичне мислення, здатна ухвалювати оптимальні рішення відповідно до профілю своєї військово-професійної діяльності» [1, с. 204].

Особистість льотчика в процесі становлення її окремих аспектів неодноразово ставала об'єктом дослідження педагогів вищої школи. Так, науковці А. Ворона, В. Пономаренко, Д. Гандер, В. Козлов описували психолого-педагогічні основи авіаційної підготовки, навчання керуванню літаком, убезпечення пілота тощо [2–4]. Для нашого дослідження релевантними також є науково-педагогічні роботи, в яких аналізуються окремі аспекти формування професійно важливих якостей, що інтеріоризуються, komponують раціонально-емоційний «Я-образ» пілота. Так, Є. Суркова вивчає принципи просторового орієнтування і пов'язані із цим професійні якості, проте зосереджується на професії авіадиспетчера [5, с. 184–189]. С. Асриян досліджувала проблему формування спеціальних умінь у майбутніх пілотів міжнародних авіаліній на основі міжпредметних зв'язків технічних дисциплін [6]; Л. Зеленська розробила методику навчання дисципліни «Безпека польотів» майбутніх пілотів у закладах вищої освіти [7]. Формування професійної надійності висвітлено в роботах таких дослідників, як: Є. Дерев'янка, В. Мильніков, Ю. Воронцов, В. Кузнецов, В. Кодола й ін.

Ці теорії є релевантними для нашого дослідження, але ми мусимо визнати наявність у системі підготовки пілота формальної підсистеми (усі зовнішні елементи освітнього процесу) й мотиваційно-сміслової, внутрішньої, яка, можливо, важливіша за першу. Тому природно уявляти системний підхід як комплекс заходів з організації доцільного для майбутнього пілота освітнього й особистого простору. В. Ягупов щодо зазначеного зауважує: «Важливо пам'ятати: особистість військового фахівця – це продукт не тільки впливу ззовні, вона розвивається та вдосконалюється в процесі власної активної діяльності» [8, с. 12]. Такий зв'язок між поведінкою, діяльністю й особистістю був у загальних аспектах описаний О. Леонтьєвим, С. Рубінштейном, Г. Костюком та іншими, проте цілісна особистість пілота в плані її самоформування й самоусвідомлення («Я-образ») ще не була об'єктом спеціальних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення принципів оцінювання й формування методичних рекомендацій щодо формування «Я-образу» пілота у курсантів

льотних факультетів ВВНЗ України освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» на початковому й поточному етапах здобуття вищої освіти. Теоретичною гіпотезою експерименту є сформульована теза: якщо в конкретному інструментально-процесуальному разі визначальну роль відіграє професійна компетенція, то для успішного здійснення стратегічних цілей свого особистого розвитку найважливішою для майбутнього військового, на нашу думку, є професійна свідомість, що реалізується так: професійний вибір – професійна підготовка – професійна компетенція і свідомість – професійний досвід (найвища характеристика, що не має верхньої якісної межі та формується впродовж всього життя).

Досягненню вищезазначеної дидактичної мети заважає застарілість технічних засобів підготовки. Так, вітчизняна підготовка майбутніх пілотів обмежена кількістю льотних годин і наявністю в матеріальній базі ВВНЗ тренажерів літака Л-39 (КТЛ-39), які не забезпечують повного ефекту польоту (симуляції акселераційних навантажень на курсанта), тому важливо звернути максимальну увагу на психологічно-педагогічні аспекти такої підготовки. Остання є базою загального системного підходу до формування професійної готовності майбутніх пілотів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для подолання наявних проблем із повною симуляцією бойового польоту необхідно більше уваги приділити внутрішньому усвідомленню особистого професійного образу курсантів льотно-технічних напрямів ВВНЗ. На сучасному етапі трансформації вищої освіти в нашій державі необхідно також переглянути навчальні програми факультетів льотної підготовки для розширення змісту профільних і загальних дисциплін. Адже під час формування в курсантів-пілотів системи компетенцій щодо професійних завдань (розумові дії і мисленнєві реакції, готовність до виконання бойових польотів) необхідно розширювати гуманітарний складник освітнього процесу, перетворювати курсантів на споживачів інтелектуального продукту. Це в майбутньому має збалансувати інтелектуальну й технічну складові частини освітнього процесу, сприяти рефлексії кожного курсанта в напрямі вибудовування абстрактного й особистого образу пілота.

Зрозуміло, що проектування навчально-пізнавальної діяльності пілотів має забезпечувати високу стабільність особистісного успіху. Перехід до компетентної моделі формування готовності до виконання бойових польотів робить пріоритетними

такі технології, які дозволяють трансформувати зміст військової освіти в цілісний проект майбутньої професійної діяльності через постановку та вирішення системи завдань, проблемних ситуацій. Отже, наявне розмаїття ідей щодо навчання й виховання особистості в умовах сучасної освіти зводиться до того, що система освіти має перебудовуватися відповідно до психологічних особливостей курсанта чи студента, його інтересів і прав, тобто ставати особистісно-центричною. Для формування особистості військовослужбовця актуальні поняття: «індивідуалізація навчання», «індивідуальний розвиток», «індивідуальний стиль педагогічної діяльності» (усіх її суб'єктів). Паритетність суб'єкта-курсанта і суб'єкта-викладача створюють проблеми в розробленні моноцентричної системи освіти, тому методологи вищої школи не вирішеність цієї проблеми компенсують системним введенням інновацій, насамперед інноваційної компетентності й інноваційної мети освіти, що співвідносяться як компетенції з використання нових педагогічних технологій у роботі та створення відповідних сприятливих умов.

З іншого боку, професія льотчика, на відміну від інших технічно-соціонімічних спеціальностей, найбільш відповідальна й передбачає наявність самосвідомості, постійної внутрішньої напруги й постійного самовдосконалення, тому основою усвідомлення свого професійного «Я» має бути підтримання в собі перманентної активності, або готовності до включення й реалізації основних процесуальних компетенцій. Одним зі шляхів їх формування є сприяння самоусвідомленню й виробленню в межах освітнього процесу конкретних і абстрактних цілей, які на психологічному рівні становитимуть так звані «Я-образ» пілота. Гіпотетично припускаємо в межах експерименту, що для досягнення зазначеної мети доцільною буде не тільки зміна освітнього середовища, а й запровадження паралельного ведення індивідуального щоденника (курсантом) та індивідуальної картки курсанта (викладачем, куратором, інструктором), які будуть порівнюватися на поточному й межовому етапах. У робочому варіанті експериментальних програм така спостережувальна діяльність передбачає навчально-побутове планування приблизно 60% освітнього часу (навчання й позанавчальна активність) майбутнім пілотом.

Досвід викладання професійних дисциплін підказує: базовий «Я-образ» майбутнього професіонала, а особливо здатність до постійної відносної активності, напруги і прагнення до самовдосконалення, гіпоте-

тично має виробитися упродовж 1–2 років навчання. Проте пропедевтична діагностика засвідчує, що екстравертний, відповідальний, активний і креативний «Я-образ» пілота первинно формується ще на етапі допрофесійної (навчання льотній справі) підготовки. У подальшій освітній діяльності концентрація часу та звикання до напруги мають сформувати й підвищувати такі необхідні для виконання бойових завдань якості, як сміливість, відповідальність, цікавість до нового, і технічно-гуманітарну інтенцію особистості. Ці якості в ідеалі мають бути наявними вже на початковій, на рівні абітурієнта, фазі навчання.

У межах експерименту сформульовано основні властивості особистості майбутнього пілота, а також шляхи їх формування за допомогою доцільної модифікації освітніх умов; виокремлено маркери й критерії їхнього становлення. Отже, розглянемо основні складники «Я-образу» пілота, які упродовж навчання, а потім – професійного зростання впродовж життя, інтегруватимуться крізь особисті модальності життя кожного курсанта в індивідуальний професійний стиль.

Опираючись на праці провідних науковців, а також на особистий викладацький досвід, виокремлюємо такі психолого-дидактичні складники «Я-образу» майбутнього військового пілота: а) усвідомлення, зацікавлення і потреба в плануванні та фактичній здатності продуктивно працювати в напрямі набуття системи знань, умінь і можливостей розв'язувати професійні льотні задачі; у реалізації виконання розумових дій та готовності до виконання бойових завдань; б) зорієнтованість курсанта на дидактичну сензитивність до впровадження сучасних технологій навчання й засвоєння ІТ-технологій, зацікавленість у передових технічних впровадженнях; в) суб'єктивне бачення себе як високопрофесійного й високомотивованого фахівця в обраній сфері; г) об'єктивне бачення й оцінка інструкторсько-викладацьким складом зовнішніх (компетентнісних) та внутрішніх (психологічних) професійних властивостей курсанта. Ці властивості розвиваються й удосконалюються.

Об'єктивний дидактичний складник, що формуватиме «Я-образ» пілота, містить: теоретичну основу льотної справи; змістову частину (цілі навчання, зміст навчального матеріалу відповідно до стандартів підготовки пілотів, набуття достатніх компетенцій); процесуальну частину (організація навчального процесу, методи й форми навчальної діяльності курсантів та викладачів, управління навчальним про-

цесом, діагностика навчального процесу); потенційно відкриту незавершену частину (набуття досвіду в процесі професійної діяльності, зорієнтованість на освіту впродовж життя).

Коригування професійно важливих якостей майбутніх пілотів, а також професійне вдосконалення льотного складу під час експерименту здійснювалися в межах стимулювання аналітичного стилю мислення з опорою на емоційні, оцінні й інші ірраціональні особисті підходи до набуття професії. Прагматичний аспект доповнено формуванням ієрархії професійних навиків у межах наземної підготовки: теоретичної, фізичної і тренажерної.

Автором статті, виходячи з багаторічного досвіду, сформульовано етапи набуття достатнього інтеріоризованого суб'єктивного «Я-образу» пілота, що включає ірраціональну суб'єктивну, раціональну суб'єктивну й раціональну об'єктивну складові частини. Для перевірки гіпотези й експериментального формування такого образу імплементовано низку психолого-дидактичних методів і практик.

Так, на початку діагностувального експерименту здійснено пропедевтичну діагностику початкового «Я-образу» пілота серед першокурсників Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба шляхом підбору інтерв'юерами словесних та образних асоціацій щодо очікуваного в майбутньому образу свого професійного «Я». Аналіз результатів цього діагностування засвідчив ірраціональний складник базового (наївного) образу пілота, який був кваліфікований як образ очікуваного професійного «Я». Його квінтесенцію є категорії РОМАНТИКА, ПРЕСТИЖ, КРАСА (зовнішні ознаки, пов'язані зі стереотипами щодо льотних та військових професій, наявність усталених символів і атрибутів: уніформа, авіаційне спорядження, літак як символ та інструмент подолання звичних фізичних параметрів); НЕБО, ГЕРОЇЗМ, ЕЛІТАРНІСТЬ (внутрішні, особистісно значущі цінності, що сприяють самоствердженню й повазі з боку оточення).

У межах діагностувально-експериментальної частини здійснено також перевірку прикінцевого усвідомленого професійного «Я-образу» студентів 4-го року навчання перед здобуттям освітнього рівня «Бакалавр». Вихідні результати пропедевтичного та проміжного (4-й курс) діагностування усвідомленого «Я-образу» пілота піддано аналізу за динамікою раціональних (більш об'єктивних) та ірраціональних компонентів, результати аналізу яких наведено на рисунку 1.

Рисунок демонструє відмінність між динамікою раціональних та ірраціональних компонентів «Я-образу». Так, якщо зростання усвідомлених (раціональних) складників професійного «Я-образу» із набуттям компетенцій лінійно зростає, то емоційний ірраціональний складник максимальний у перший рік навчання, а потім – лінійно спадає. 32% курсантів вказують на розчарування в первинному стані очікувань. Отримані дані свідчать, що на протязі 1–2 років навчання необхідно максимально враховувати співвідношення емоційного й раціонального бачення свого професійного «Я».

Окремим важливим напрямом вироблення в курсантів усвідомленого професійного «Я» вважається тренажерна підготовка, яка має великий потенціал під час діагностування та коригування професійно важливих якостей. Її основним недоліком є усвідомлення курсантом симулятивності, «несправжності» польоту, що знижує емоційну напругу, а отже, слабо підкріплює емоційний складник «Я-образу». З'ясовано, що майже 36% учасників експерименту, які мають відносно лабільну психіку, під час тренажерної підготовки виявляють емоційне напруження, близьке до показників за реального польоту (збільшення частоти серцевих скорочень, суб'єктивні показники хвилювання та внутрішньої напруги). Саме для цієї категорії курсантів тренажерна підготовка близька за психоемоційним впливом до реального польоту.

І. Смирнова вважає, що використовувані в наш час методики тренажерної підготовки недостатньо ефективні через процесуальну й психологічну відмінності засобів наземної підготовки (теоретичної, фізичної, тренажерної [9]). Крім того, недоліком вищезазначених теорій є кореляція «окрема якість – окремий засіб», тому ми намагатимемося дотримуватися холистичного погляду на системність у підготовці пілотів військової авіації. На нашу думку, в основі миттєвих і правильних рішень під час виконання бойових завдань лежить інтегрально-універсальна якість пілота почуватися впевнено в усіх сферах і ситуаціях, що неможливо без розширеної свідомості й інтелекту, а отже, жоден окремий елемент освітньої системи не може бути визначальним для підготовки курсанта.

Багатоаспектне вивчення складників «Я-образу» як чинників впливу на курсанта, які можна розглядати як зовнішні та внутрішні інформаційно-енеоетичні ресурси, доцільно подати у вигляді візуалізованої схеми.

Схема демонструє два діаметрально протилежні типи внутрішніх інтенцій курсан-

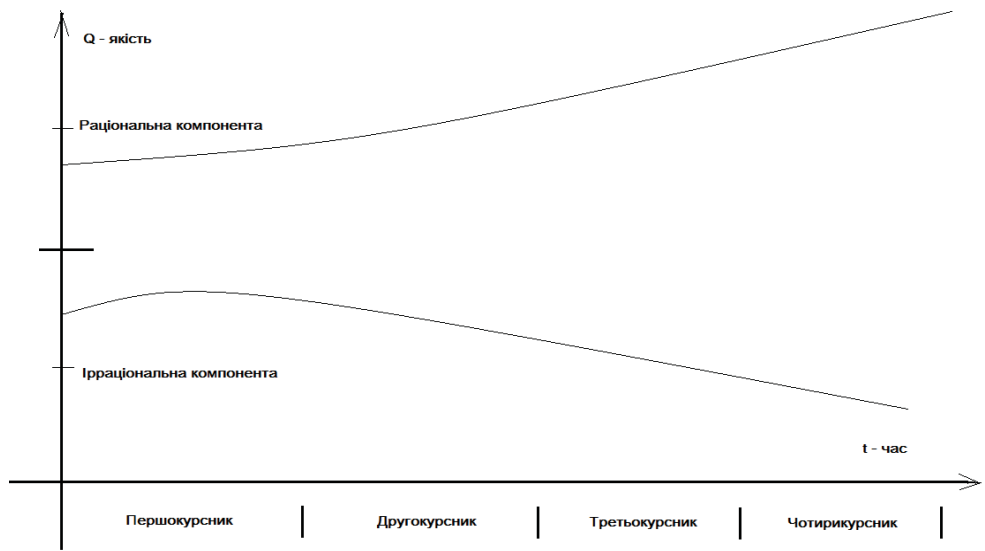

Рис. 1. Динаміка складників «Я-образу» пілота під час навчання

та (дуги АВ та CD). Так, сектор АВ зображає деструктивну інтенцію курсанта, сфера інтересів й мотивів особистості якого звужена й розширюється в бік ентропійного (інформаційно розсіяного) середовища. Причина перебування таких студентів у центрі освітньої системи зазвичай неіманентна й немотивована глибоким романтично-практичним прагненням стати військовим пілотом. Дуга CD демонструє інтенцію успіш-

ного студента з розширеним кругозором. Вершина кривої, як і вершина сектора АВ, також перебуває в центрі формування «Я-образу» пілота, але його іманентність, природність, вмотивованість і бачення дозволяє успішно засвоювати програму, виходити за позапедагогічне середовище і черпати знання й досвід для розширення кругозору як зі спеціально організованого, так і з ентропійного середовища.

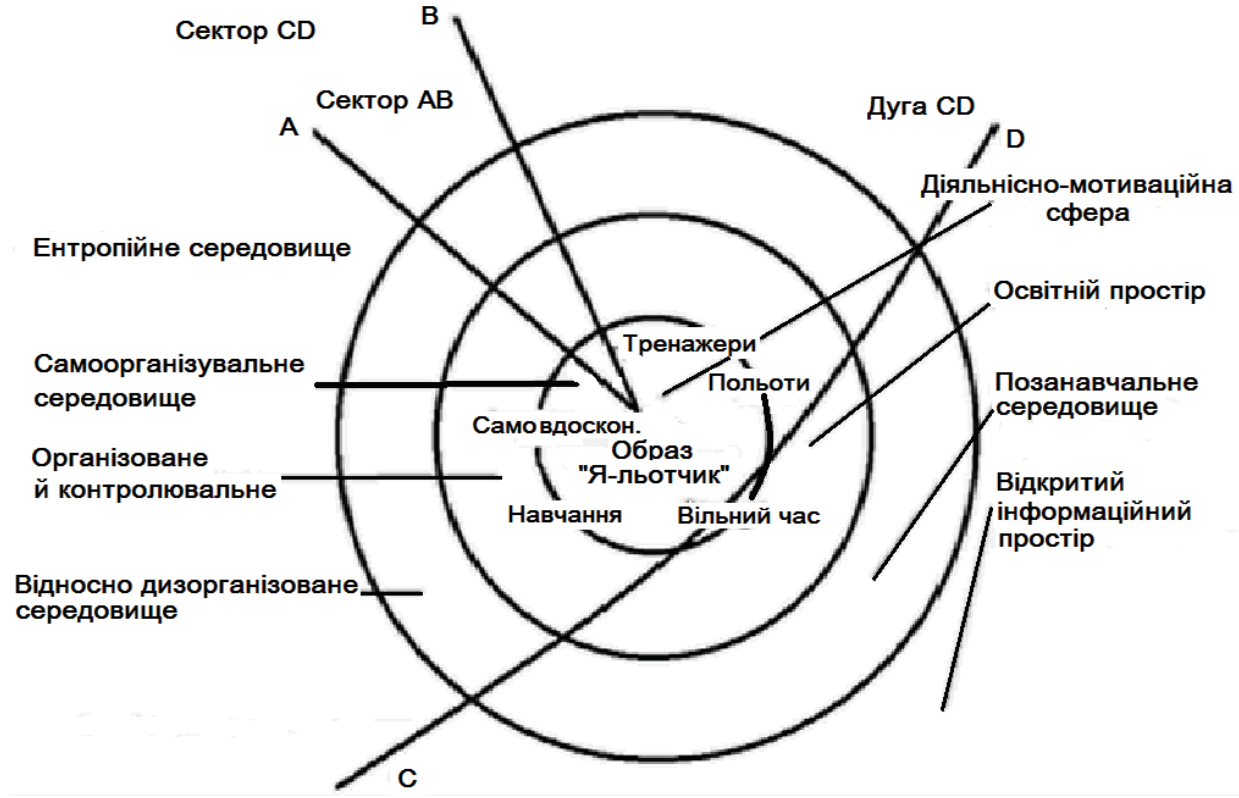

Схема 1. Системне бачення підготовки пілота з урахуванням інтенції особистості, педагогічних і непедагогічних чинників впливу

Це пояснюється психологічною проблемою, яку можна назвати «проблемою студента»: типовий студент свідомо або несвідомо вважає свої інтереси протилежними навчальному процесу та інтересам викладача. Студент уникає управління й тяжіє, за схемою, до зовнішніх позапедагогічних кіл. Доцільним засобом подолання таких деструктивних інтенцій є формування настанов, за якими льотна професія розвиває всі найкращі якості особистості. Тобто курсант має зрозуміти, що саморозвивається, самонавчається, а отже, з опануванням повітря з легкістю входить у широкі позапедагогічні й позапрофесійні кола, упорядковує для себе їхню емоційну й інформаційну ентропію. Остання спіралью ще більше розширює горизонти і надає професійної впевненості. У цьому й полягає синергетичний ефект правильно вибраної інтенції й глибокої вмотивованості.

Висновки із проведеного дослідження. Отже, раціональне усвідомлення очікуваних професійних якостей зростає майже лінійно упродовж усього періоду навчання, тоді як ірраціональна компонента зростає в уявленому більшості респондентів власного «Я-образі» тільки до середини першого року навчання. Після цього настає суб'єктивне переживання «розчарування» у зовнішніх складниках (атрибутах, престижі, романтиці) «Я-образу» пілота, надалі емоційний складник лінійно спадає паралельно зі зростанням раціонального, тобто власне компетентнісного складника.

Діагностовано, що найбільший емоційний мотиваційний потенціал зберігає переживання хвилювання й «романтики» під час польоту або його імітації на тренажері. Отже, найтісніший психоемоційний зв'язок, що мотивує курсанта в професійному зростанні й формуванні власного фахового образу, можна виразити двома корельованими концептами «Я – ПОЛІТ», що експлікуються в таких суб'єктивних судженнях: а) ПОЛІТ – це небезпека, захоплення, перемога, велич, романтика, напруга, відповідальність; б) Я – особливий, героїчний, долаю внутрішні психологічні перешкоди, герой, воїн, хвилююся, готовий / готуюся до виконання бойових завдань, маю престиж, що є більшим за наземні війська.

Такий емоційний компонент залишається стійким, і його потрібно утримувати й розвивати. Раціональний компонент професійного «Я» майбутнього пілота амбівалентний: він містить раціональні настанови та стереотипи щодо місця людської й власне особистої участі в льотній військовій справі, а з іншого боку, він «обростає» власне професійними компетенціями, навичками й настановами, що набуваються впродовж навчання. Саме останні психолого-дидактичні феномени послаблюють первинне романтичне забарвлення очікуваного «Я-образу», проте формують нові професійні емоційні якості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Панфілов О., Петрова Л. Система військової освіти України як рамкова умова формування особистості військового керівника. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. 2016. Вип. 3. С. 201–204.
2. Психолого-педагогические основы профессиональной подготовки летного состава: учебное пособие / А. Ворона, Д. Гандер, В. Пономаренко. М., 2000. 340 с.
3. Авиационная педагогика: учебник / Р. Макаров, С. Недилько, А. Бамбуркин, В. Григорьевский. М.; Кировоград, 2005. 433 с.
4. Козлов В. Безопасность полётов: от обеспечения к управлению. М.: Оперативная полиграфия, 2010. 270 с.
5. Суркова Е., Ломакина М. Методологические основы сравнительного исследования профессиональной подготовки будущих авиадиспетчеров. Проблемы современной науки: сб. научн. трудов. Ставрополь: Логос, 2013. Вып. 7. Ч. 1. С. 184–189.
6. Асриян В. Формирование специальных умений у будущих пилотов международных авиалиний на основе межпредметных связей технических дисциплин: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Кировоград, 2007. 163 с.
7. Зеленская Л. Методы обучения дисциплине «Безопасность полетов» будущих пилотов в высших учебных заведениях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Кировоград, 2006. 169 с.
8. Ягупов В. Військова психологія: підручник. К.: Тандем, 2004. 656 с.
9. Смирнова И. Формирование интегративных теоретических знаний по специальным дисциплинам у будущих пилотов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кировоград, 2007. 181 с.